

Bak Ivett

Sztárkultusz régen és ma: a múlt hősei és a modern sztárok

Povedák István *Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban* című könyve arra vállalkozik, hogy elemezze a hősök és a sztárok kultuszának hasonlóságait és különbségeit, három nagy történelmi hős és néhány sztár (énekesek, sportolók és egy politikus) alakján keresztül. A kötetben választ lelhetünk arra a kérdésre is, hogy vajon a sztárkultusz értelmezhető-e vallásként.

A sztárok a mai magyar média egyik legharsányabb színfoltját alkotják. Beférkőznek a látóterünkbe, akár akarjuk, akár nem. Többségünk bosszantó és érdektelen jelenségként tekint rájuk, de talán ennél több rejlik a zajos és élénk felszín alatt. Povedák István *Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban* című könyve arra vállalkozik, hogy elemezze a hősök és a sztárok kultuszának hasonlóságait és különbségeit, három nagy történelmi hős és néhány sztár (énekesek, sportolók és egy politikus) alakján keresztül. A kötetben választ lelhetünk arra a kérdésre is, hogy vajon a sztárkultusz értelmezhető-e vallásként.

A szerző célja a történelmi hősök és a sztárok kultuszának összevetése, a hőskultuszt kialakító társadalmi folyamatok feltárása. Elemzi a kultuszok megnyilvánulási formáit, különösen a rajongók életére gyakorolt hatásukat. Povedák István elsősorban a néprajzkutatás szemszögéből vizsgálja a jelenséget, de más tudományterületek eredményeit is felhasználja következtetéseihez. Kutatásában a különböző empirikus eszközök széles választékát vonultatja fel: kérdőívek, interjúk, fórumok, sms-ek és bulvármédia-termékek elemzésével támasztja alá érveit. A kötet pillanatképet kíván adni napjaink magyar hőseiről, miközben írója tudatában van annak, hogy ez a lista állandóan változik.

A szerző könyvének kezdetén tisztázza a hősök és sztárok fogalmának különbségeit és összefüggéseit. A két típus közti legmarkánsabb különbséget – kapcsolódva Daniel J. Boorstin klasszikus és Buda Béla újabb keletű meglátásaihoz – abban látja, hogy a sztárokra jellemző a tömegmédián keresztül terjedő hírnév. Emellett egyetért azzal az elképzeléssel is, hogy míg a hírnév mesterségesen is könnyedén előállítható, addig hősöket nem lehet ilyen módon kreálni. Ez a folyamat felfedezhető abban a tendenciában is, amely során a történelmi hősök térvesztésével kialakuló hiányt a tömegmédiával létrehozott sztárok népesítik be (78–79. o.). A kutatási előzmények felsorolása során kiemeli, hogy ezt a jelenséget nem lehet csak a folklorisztika eszköztárával vizsgálni, így szükségesnek tartja a történelemtudomány, az irodalomtudomány és a szociálpszichológia megközelítéseinek alkalmazását is. Könyvének egyik újdonsága abban rejlik, hogy a folklorisztikában eddig kevésbé kutatott témával, a sztárkultusszal foglalkozik. Míg Magyarországon eddig csak kevés ilyen témájú írás látott napvilágot, addig a nemzetközi szakirodalomban számos, klasszikusnak számító tanulmányt olvashatunk, amelyek közül Leo Braudy és a már említett Daniel J. Boorstin elméletére a kérdéses kötet is támaszkodik. Írásában választ keres arra a kérdésre is, hogy a sztárok kultuszának van-e kapcsolata a vallással, van-e hasonlóság a kettő megnyilvánulásai között. Egyik alapfeltevése az, hogy a hősök és a sztárok alapvető emberi igényt elégítenek ki, létezésük annak köszönhető, hogy szükségünk van követendő példaképekre.

Írásának első felében azokkal a történelmi hősökkel foglalkozik, akiknek befolyása annyira jelentős, hogy még ma is képesek tömegeket megmozgatni, tehát napjainkban is élő kultuszuk van. A hősök kialakulása mögött egy olyan igényt sejt, amely szerint szükségünk van olyan személyekre, akik segítenek eligazodni a mindennapokban, és az elbizonytalanító helyzetekben tájékozódási pontokként szolgálnak. Úgy véli, hogy minden korban vannak olyan kiemelkedő személyek, akikre speciálisan szükség van az adott kor problémáinak megoldásához, hiszen felfedezhető, hogy a történelemben a nagy fordulópontok, változások bekövetkeztét mindig a jelentős történelmi hősök megjelenése követte. „Napjaink hősei és az elmúlt korok hősei szerves kapcsolatban állnak egymással. Tulajdonképpen ugyanannak a jelenségnek különböző időkben jelenlévő megnyilvánulási formáival van dolgunk” (34. o.). Ez tehát az a pont, ahol a hősök és a sztárok egymáshoz kapcsolódnak, hiszen a szerző érvelése szerint a sztárok azok a személyek, akik napjaink problémáira megoldást kínálnak.

Az elemzett történelmi hősök sorában megtalálható Kossuth Lajos, Széchenyi István és Nagy Imre alakja. E történelmi figurák mindegyikének élő kultusza van, de képük sokat változott az idő folyamán, aminek egyik oka a

tömegmédiában keresendő. Emellett a minket érintő problémák is megváltoztak, ezek a hősök már nem képesek rájuk megfelelő megoldást adni. Ráadásul megítélésüket a politika is aktívan befolyásolja a médián és a közoktatáson keresztül. A szerző következtetése az, hogy egyértelmű kapcsolat van a „közösségi emlékezet felbomlása, a közösségi kapcsolatháló átalakulása, valamint az individualizáció között” (79. o.). Ebben érhető tetten a hősök és sztárok közt lévő alapvető különbség is, jelesül az, hogy az előbbiek a közösség érdekeit tartják szem előtt, míg az utóbbiak csak saját boldogulásukat keresik.

A könyv második része a sztárok kultuszával foglalkozik. A szerző elsőként a sztárok osztályozásának, besorolásának nehézségét emeli ki, hiszen megjelenésük napjainkra rendkívül sokszínű és nagyarányú lett. Ezért ahhoz, hogy kultuszukat elemezni lehessen, több olyan szempontot sorol fel, amelyet figyelembe kell venni a jelenség vizsgálata során. Fontos rendezőelv a személy kultuszának időbelisége (milyen hosszú időn át fejt ki hatását), az ismertség, a kultusz intenzitása (a sztár hat a rajongó személyiségére, életfelfogására), az adott személy specialitása (milyen területen lett híres). Problémát okoz továbbá, hogy a sztárok esetében e jellemzők között átfedések vannak, így inkább csak a velük kapcsolatos tendenciák felfedésére alkalmazhatók. A szerző a specialitás szempontja alapján rendszerezi az általa kiválasztott sztárokat: a továbbiakban énekesek, sportolók és politikusok kultuszának bemutatásával foglalkozik.

A sztárok csoportjainak elemzése előtt kitér azokra a körülményekre, amelyek elősegítették a sztárkultusz kialakulását. Visszanyúl egészen a felvilágosodás és az ipari forradalom következményeihez: a gyárak létrejöttével és a vidékről a nagyvárosba vándorló munkások tömegeivel az addigi élet gyökeresen átalakult. A városba települők elszakadtak korábbi hagyományaiktól, elvesztették a társadalomban és a közösségben addig betöltött helyüket és szerepüket. Az egyén magára maradt, az egyház is veszített jelentőségéből, így a 19. század folyamán kialakuló olyan új irányzatok adtak lehetőséget helyünk megtalálására, mint például a nacionalizmus, a különböző politikai szerveződések és a fogyasztói civilizáció. A szerző a tömegmédiát elektronikus folklórnak tekinti, amely egyrészt felgyorsult formában képes átadni az ismereteket, másrészt képes hatást gyakorolni véleményünkre is. A médiában látottak lesznek a legfontosabb információforrások, így azokból válnak hősök, akik mintaként állnak előttünk a médiumokban, illetve akik azt az életet testesítik meg, amelyre magunk is vágyakozunk. Úgy véli azonban, hogy biztosan létezik olyan társadalmi igény, amelyet a média szolgál ki, hiszen a fogyasztók életéből hiányzó dolgok helyettesítésére szolgál. Povedák István végső soron eltérést fedez fel a hősök és sztárok kultuszában, és úgy véli, hogy: „A sztárkultusz – mivel nem elégíti ki történelmi előzményének, »mintájának« alapvető funkcióit, így annak csupán »pseudo« formája” (100. o.).

Könyvének utolsó nagyobb egységében azokkal a sztárokkal foglalkozik, akik véleménye szerint kapocsként szolgálnak a hősök és a sztárok kultusza között. Az első jelentős csoportnak az énekesek kategóriáját tartja, mivel képesek nagy tömegeket megszólítani és jelentős rajongótáborral rendelkeznek. Zámbó Imre és Rúzsa Magdolna figuráját választja elemzése tárgyául, mivel mindketten erős befolyást gyakoroltak rajongóik életére, ugyanakkor karrierjük során sem veszítették el a „nép fia” státusukat. Emellett a határon túli magyarok számára is azonosulási mintát szolgáltatnak, hatásukat leginkább dalszövegeiken keresztül érik el. A szerző a rajongói fórumok, a bulvárújság-cikkek és a rajongókkal készített interjúk alapján azt a következtetést vonja le, hogy a két énekes közül elsősorban Zámbó Jimmy énekl meg dalaiban a rajongói problémáit, vágyait, vagyis azt a hiányt tölti be, amelyet hívei életükben megtapasztalnak. Povedák István szerint Zámbó Jimmyt elsősorban „a dolgozó emberek, a kétkezi munkások, az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, azaz az egykori munkásosztály tagjai emelték a szakrális szférába” (112. o.). Úgy gondolja, hogy az énekes hallatlan sikeréhez éppen rajongói társadalmi helyzete vezetett, mivel dalai képesek voltak kiszolgálni ennek a közönségnek az igényeit (kompenzációt nyújtottak életük hiányosságaiért). Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor ezt a társadalmi csoportot „középkultúra”-nak nevezi, és az általuk tisztelt legfontosabb értékeknek a kemény munkát, a közösség szolgálatát és a természetességet tartja. Meghatároznak néhány, a kérdéses társadalmi csoportra jellemző tulajdonságot is: ilyen az egyértelműség, a könnyen fogyasztható szórakozás és az idill. Povedák István olvasatában Jimmy zenei tevékenysége pontosan megfelel ezeknek az igényeknek, ezért válhatott annyira jelentős sztárrá körükben. Alakját rajongói szakrális szférába emelték; gyakran jelenik meg hívei álmaiban, dalai hatására egyes esetekben csodás gyógyulás érhető el, képeit a szentképek posztmodern megfelelőiként alkalmazzák. Zámbó Imre alakjával kapcsolatban a szerző bevezeti a „szekuláris” zárandoklat fogalmát, és ezt a jelzőt azért alkalmazza, hogy hangsúlyozza az eltérést a hagyományos zárandoklattól, hiszen ebben az esetben a kérdéses személy csak rajongói szemében érte el a szakrális státust, így a jelenség némileg eltér a vallási zárandoklatoktól.

A sztárok második kiemelt csoportja a sportolóké, mivel ők is jelentős hatást gyakorolnak a populáris kultúrában. A sport jelentősége abban rejlik a szerző szerint, hogy a funkcionális megközelítés szerint vallásként is értelmezhető, de legalábbis valláspótlékként vagy pszeudovallásként tekintenek rá. Számos olyan jellemzője van, amely a valláshoz teszi hasonlatossá: „Mindkettő erőteljesen ritualizált társadalmi intézmény, amely egyértelmű cselekvési normákat implicál, mindkettő saját időt és teret teremt a homogén időben és térben” (134. o.). A szerző csatlakozik a rituáliskommunikáció-elmélet megközelítéséhez, mivel a sporteseményeket és a sportolókhoz kapcsolódó rajongói viselkedést szimbolikus szempontból vizsgálja. A sportesemény során szimbolikus harc zajlik, a szurkolók szimbolikus jelképeket használnak (mez, a csapat színei, rigmusok), a szurkolói turizmus jelenségét pedig átmeneti rítusként azonosítja. Éppen ezek a jellemzők mutatják, hogy a sport képes befolyásolni a tömegeket, a sportolók pedig azonosulási mintát szolgáltatnak. Ennek szemléltetésére Puskás Ferenc és Simon Tibor focisták alakjait emeli ki, mivel mindketten jelentős hatást gyakoroltak életükben is, és ez a befolyás haláluk után még jelentősebbé vált. Puskás figurája különösen alkalmas a hősök és sztárok kultuszának összekapcsolására, mivel vele kapcsolatban olyan attitűd alakult ki, mint amelyet a szerző a történeti hősökkel kapcsolatban megfigyelt: Puskás a nemzet hőse, egyben annak megtestesülése is.

A harmadik kiemelt csoportot a politikusok alkotják. A szerző közhelyként említi, hogy a kultúra, az oktatás és a gazdaság minden aspektusát áthatja a politika, így a politikusok alakja jelentős szerepet kapott a populáris kultúrában, a „posztmodern folklór”-ban is (156. o.). P. David Marshall gondolatait idézi, aki szerint a populáris kultúra és a politika egyre növekvő egymásra hatásával a politikusok alakjában is egyre hangsúlyosabban jelentek meg azok a tulajdonságok, amelyek egyébként a sztárokra jellemzők. A politikai üzenetek hordozói vezéregyéniségek lesznek, Orbán Viktor alakját is éppen azért emeli ki, mivel ellentmondásos érzelmeket vált ki, de hosszú időn át képes volt támogatói bizalmát fenntartani. Szimbolikus szerepet tölt be, mivel első megjelenése Nagy Imre újratemetéséhez kapcsolódik, és már több mint 20 éve van jelen és gyakorol hatást a populáris kultúrában. Hangsúlyozzák a néppel való kapcsolatát, alakja a posztmodern folklór számos, a szerző által vizsgált formájában megjelenik.

Povedák István könyvének végkövetkeztetése, hogy a történeti hősök kultuszához a leginkább a politikus sztárok körül kiépült kultusz hasonlít. A köztük lévő hasonlóság egyik oka, hogy mindkét típus a közösség érdekeit képviseli, a személyes siker és a közösség boldogulása szorosan egybefonódik. Ugyanakkor a politikusok előszeretettel kapcsolódnak a múlt nagy történeti hőseihez, és bár Orbán Viktor elsősorban politikus sztár, a hozzá kapcsolódó beállítódások (megosztja a közvéleményt, mégis jelentős támogatói bázisa van; személye folklorizálódott; hívei szemében szimbolikus szerepet tölt be) mégis a történeti hősökhöz teszik hasonlóvá.

Végezetül választ kapunk a könyv egyik legfontosabb kérdésére is: tekinthetünk-e a sztárkultuszra vallásként? Bár a két jelenség számos közös jellemzővel bír, a szerző több olyan jelenséget azonosít, amely csak a világvallásokban érhető tetten. Ninian Smart a vallások hét dimenziójával kapcsolatos elméletét alkalmazva arra a következtetésre jut, hogy a sztárkultusz átvesz elemeket a hősök kultuszából és a vallás eszköztárából, de teljesen egyik követelményeinek sem felel meg. Könyvének zárómondata jól összefoglalja következtetéseit:

„Ez a fajta sztárkultusz szubkulturális szinten, rajongói közösségekben funkcionálhat vallásként, betölthet a vallásokéhoz hasonló szerepkört, ám összetársadalmi szinten sokkal inkább egyfajta posztmodern kori tudat- és viselkedésformaként határozható meg, semmint népi vallásosságként” (189. o.).

A könyv kevés negatívuma között meg kell említenünk egy formai furcsaságot. A szerző a kötet elején felvet két elméleti megközelítést (Ninian Smart, Joseph Campbell), amely a kutatás bemutatása alapján fő szervezőelvnek tűnik. Ennek ellenére csak a könyv végén, külön alfejezetben mutatja be ezeket részletesen, így kimerítő formában nem épülnek be a mű gondolatmenetébe. Ennek nyilván megvan a maga oka, és a mű mondanivalójának megértését sem befolyásolja. A történeti hősökkel foglalkozó részben az olvasónak hiányérzete támadhat az őket övező kultuszokhoz kapcsolódó példák tekintetében: a mű célját tekintve természetesen éppen elegendő információt kapunk, azonban a nagy hősök kiválóan alkalmasak a kíváncsiság felkeltésére, így e sorok írója szívesen olvasott volna még többet kultuszuk megjelenési formáiról.

A kötet érdemei közé sorolható lendületes, közérthető nyelvezete, amely érdekfeszítő olvasmánnyá teszi. A szakirodalmi háttér is figyelemre méltó: tartalmazza a sztárok irodalmának legfontosabb darabjait, amelyek szinte csak angol nyelven olvashatók; emellett felvonultatja a történelmi hősök és a hőskultusz kapcsolódó műveit is. További előnye, hogy a magyar kultúrakutatás olyan területével foglalkozik, amelyről mindezidáig kevés tanulmány látott napvilágot. Logikus és könnyen követhető gondolatmenetével, egyedi témaválasztásával egy olyan kötetet tarthat kezében az olvasó, amely nemcsak a szakemberek, hanem a laikusok számára is hasznos és érdekfeszítő olvasmány lehet. (*Povedák István Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban. Gerhardus Kiadó, 2011, 254 oldal, 3800 Ft.*)